

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЄВРЕЙСЬКІЙ АНТРОПОНІМІЦІ УКРАЇНИ XIX-XX ст.

К.О. Пилипенко

У зв'язку з поширенням у сучасному суспільстві тенденції відродження культурних традицій актуальними є дослідження у галузі міжетнічних культурних контактів, з питань національної ідентифікації. Прізвища як незмінні спадкові офіційно закріплені власні іменування містять багату історичну та лінгвістичну інформативність, тому можуть відігравати важливу роль при вивченні культурних та соціальних аспектів суспільства.

У цьому плані привертають увагу контакти між українським та єврейським населенням України. Метою нашого дослідження є вивчення ступеня аккультурації єврейського населення під впливом оточуючого середовища на певній території України на прикладі інтеграційного процесу між автохтонним українським і єврейським антропоніміконами.

Вивчення української ономастики бере свій початок ще з XIX століття, тому на сьогодні існує багато ґрунтовних досліджень з антропоніміки України [1-4]. В єврейській антропоніміці довгий час бракувало якісних та професійних досліджень через чисельні проблеми соціального та історичного характеру. Але сьогодні єврейська антропоніміка поповнюється професійними дослідженнями. Зокрема, ліквідують практично повну відсутність ґрунтовних досліджень з історії єврейських прізвищ Східної Європи – головного регіону виникнення прізвищ ашкеназьких євреїв, праці видатного вченого Олександра Бейдера „Словник єврейських прізвищ Російської Імперії”, „Словник єврейських прізвищ Королівства Польського” та „Словник єврейських прізвищ Галиції” [5- 7], де містяться теоретична частина про історію єврейських найменувань, лексико-семантичні групи прізвищ, їхній географічний розподіл, а також практичний матеріал у вигляді списку або словника прізвищ з додатковою інформацією про семантику та географічне джерело кожного антропоніма. Процеси взаємопроникнення лексики сусідніх народів, механізми взаємодії української й єврейської культур розглядалися в роботах українського дослідника Мартена Феллера [8]. Проте питання взаємовпливу різних антропонімічних систем, механізм взаємопроникнення, головні чинники інтеграційних процесів детально не були вивчені, що й обумовлює актуальність даної роботи.

Багато сторіч євреї мешкали поряд з іншими народами, етносами, що звичайно не могло не відбитися на їх культурі та мові взагалі, і на антропоніміці зокрема. Тому при вивченні єврейської антропоніміки особливої уваги потребує її взаємозв'язок з іншими системами особових назв, у даному випадку – з українською. Треба зауважити, що єврейське населення постійно активно взаємодіяло зі слов'янською більшістю. Так, на думку багатьох дослідників, розмовною мовою східноєвропейських євреїв у середньовіччі була слов'янська. А.Бейдер у своїй роботі „Словник ашкеназьких власних найменувань” доводить, що саме слов'янською мовою спілкувалися євреї Східної Європи у XV-XVII ст.ст., про що свідчать історичні документи, а також наявність слов'янських імен в їдиш (Бадане, Дробне, Вихне, Яхне) [9]. Але міграція до Східної Європи ашкеназьких євреїв, тобто євреїв з прирейнських земель, яка розпочалась з XIII ст. і посилилась після XIV ст. у зв'язку з погромами під час епідемії чуми, внесла свої зміни у культуру, побут і мову місцевих євреїв. Внаслідок цього к середині XVII ст. процес переходу їх розмовної мови зі слов'янської на їдиш був завершений. На момент офіційного закріплення особових прізвищ у XIX столітті єврейські громади на території сучасної України існували досить ізольовано, проте прошарок дрібних торговців-євреїв постійно взаємодіяв з оточуючим населенням, завдяки чому проникнення української лексики в єврейську тривало.

Більшість прізвищ євреїв складалося природнім шляхом, що підтверджує наявність відіменної лексико-семантичної групи. Адже саме ця група містить багато прізвищ, утворених від давньоєврейських імен та їх варіантів на їдиш (Абрамсон, Меєрович, Дувідзон, Суркіс, Ханін, Малкіс тощо). Але деякі прізвища сформувалися під впливом панівного суспільства та економічних відносин з ним. Вони об'єднуються у дві великі лексико-семантичні групи – відтопонімні (утворені від географічних назв) та професійні (утворені від назв професій) прізвища. Такі прізвища містять слов'янські антропоформанти -ник, -ський/-цький, -ко, а також мають безафіксний спосіб утворення. Тому вони справедливо вважаються як українськими, так й єврейськими (наприклад, Винокур, Скляр, Скляревський, Мельник, Гуральник, Цибульник, Швець, Кравець, Вінницький, Немировський тощо).

Але протягом ХХ століття спостерігалось збільшення кількості суто українських прізвищ з типовими антропоформантами -енко, -ук, -чук в єврейській антропоніміці, що доводить широкий інтеграційний процес між українським та єврейським антропоніміконами.

Такий активний процес інтеграції неєврейських прізвищ до єврейського антропонімікону в ХХ ст. був обумовлений багатьма факторами, серед яких можна виділити два основні: соціальні чинники у вигляді мішаних шлюбів та вплив історично-політичних подій.

Важливу роль у зміні єврейського антропонімікону зіграло поширення в єврейському середовищі мішаних шлюбів. Справа в тому, що згідно з єврейською релігійною традицією єврейство по крові передається лише по материнській лінії. Тому зараз за допомогою прізвища важко встановити приналежність її носія до єврейства на відміну від подібної ситуації у ХІХ ст. Це, звичайно, ускладнює процес вивчення єврейської антропоніміки. Саме тому зараз в єврейській антропоніміці доводиться чітко розмежовувати поняття «єврейські прізвища», тобто історично обумовлені прізвища типу Рабинович, Розенбліт, Бруштейн, Соркін, Шоломович тощо, які могли виникнути та існувати лише в єврейському середовищі, та «прізвища євреїв», де антропонімоформула єврея містить загальноновживані складові різного походження.

Всі ці події призвели до того, що зараз лише за допомогою додаткових відомостей можна більш-менш точно встановити походження прізвища. Генеалогічне древо роду в таких випадках завжди відіграє важливу роль. Нижче ми наведемо для наочності цих інтеграційних процесів у єврейській антропоніміці генеалогічне древо родини, де чітко простежується проникнення українських та російських прізвищ через мішані шлюби до єврейської основи роду та успадкування єврейства по жіночій лінії.

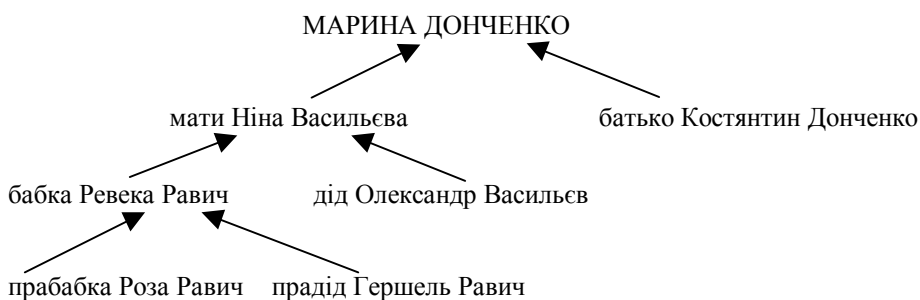

Рисунок 1 - Генеалогічне древо роду головного носія М. Донченко

У цій схемі чітко простежується єврейське коріння М. Донченко. Проникнення українського прізвища Донченко відбувається на рівні батька, а російського прізвища Васильєв – на рівні діда. Таким чином, вже мати М. Донченко Ніна Олександрівна

Васильєва у своїй антропонімоформулі втрачає будь-які єврейські риси, залишаючись при цьому галахічною єврейкою. У антропонімоформулі „Марина Костянтинівна Донченко” містяться складові різного походження: загальноєврейські слов'янські ім'я та по батькові + українське прізвище. Ця схема досить яскраво ілюструє феномен появи в єврейській антропоніміці поняття „прізвища євреїв”, коли антропонімоформула особи не містить інформації про національність або приналежність до будь-якої етнічної групи носія.

Другий фактор зміни єврейського антропонімікону – історично-політичні події. «Змінювали прізвища євреїв й іноді виходячи з міркувань національної мімікрії. Проте більшість дореволюційних прізвищ залишилась незмінною...», – писав у своїй монографії «Прізвища євреїв СРСР» видатний радянський дослідник єврейської ономастики А.С. Приблуда [10]. Але окрім «національної мімікрії» як постійно діючого фактора, тобто намагання євреїв „розчинитися” у поліетнічній спільноті Радянського союзу, на зміну складу єврейського антропонімікону вплинули також наслідки Гаскалі та подальших подій на території Росії – революція 1917 року, встановлення радянської влади, зникнення штетлів, Голокост.

За радянських часів спостерігався й інший процес, обумовлений двома вищевказаними факторами, коли нащадок змішаного шлюбу свідомо обирав неєврейське прізвище (у таких випадках, матері), аби уникнути непорозуміння та утисків.

Аналіз представленої матеріалу дозволяє зробити наступні висновки:

1 Міграція єврейського населення та відносна осілість українського обумовили виникнення великої кількості відтопонімних прізвищ саме в єврейській антропоніміці в ХІХ ст. Професійні, тобто утворені від назв професій, і відтопонімні лексико-семантичні групи єврейських прізвищ містять багато українських основ, що й доводить їх міцний зв'язок з українською культурою на побутовому рівні, отже, й з українською антропонімікою.

2 Історичні умови (Гаскала, революція 1917 року, встановлення радянської влади, зникнення штетлів, Голокост) та соціальні фактори (мішані шлюби і різні традиції успадкування родових прізвищ) спричинили різку зміну єврейського антропонімікону в ХХ ст. у вигляді широкої інтеграції неєврейських прізвищ до єврейської антропонімної системи, що у свою чергу обумовило чітке розмежування понять «єврейські прізвища» та «прізвища євреїв» у сучасній єврейській антропоніміці.

3 На сьогодні за допомогою одного лише прізвища важко встановити приналежність особи до єврейства, що було зовсім нескладно наприкінці ХІХ ст., і це істотно ускладнює процес вивчення єврейської антропоніміки. Тільки за допомогою додаткових відомостей про носія можна більш-менш точно встановити походження прізвища.

SUMMARY

In the article it is considered the degree of acculturation of the Jewish population on the definite territory of Ukraine in example the integration process between Ukrainian and Jewish antroponyms.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Історія української мови (лексика і фразеологія). – К.: Наукова думка, 1983. – 743с.
2. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 248с.
3. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К., 1966. – 216с.
4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наукова думка, 1977. – 236с.
5. A Dictionary of Jewish Surnames from the Russian Empire/ by Alexander Beider. - Teaneck, NJ: Avotaynu, 1993. – 760с.
6. A Dictionary of Jewish Surnames from the Kingdom of Polish / by Alexander Beider. - Teaneck, NJ: Avotaynu, 1996. – 570с.
7. A Dictionary of Jewish Surnames from Galicia / by Alexander Beider. - Bergenfield, NJ: Avotaynu, 2004. – 600с.

8. Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них. - Дрогобич, 1994. – 238с.
9. A Dictionary of Ashkenazic Given Names: Their Origins, Structure, Pronunciation, and Migrations / by Alexander Beider.- Bergenfield, NJ: Avotaynu, 2001. – 682с.
10. Приблуда А.С. Фамилии евреев СССР // Имя твоё. Научно-популярный сборник. - Иерусалим, 1993. - С.36-51.

Надійшла до редакції 31 жовтня 2007 р.